

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

І. Спасибо-Фатєєва, член-кореспондент
АПрН України

Інноваційна інфраструктура, кластери та «хай-тек» уклади в сучасності та українських реаліях

Усвідомлення необхідності інноваційних зрушень в Україні поступово перейшло в стадію нагального й першочергового завдання, яке треба негайно вирішувати. Для цього передусім необхідне розуміння шляхів, якими має рухатися країна в цьому напрямку. Такі шляхи зазвичай випрацьовуються на загальнодержавному рівні і фіксуються у програмах. Однією з найважливіших складових такої програми є побудова в Україні інноваційної інфраструктури. І саме це й є тим феноменом, який не тільки аж ніяк не усталиться в нашій країні, а й щодо якого навіть немає однозначного розуміння його сутності. Ймовірно, це більшою мірою пов'язано з тим, що цим питанням переймаються насамперед економісти, які пропонують різноманітні підходи до складових інноваційної структури. Прикладом є її визначення як сукупності юридичних осіб, які надають послуги щодо забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікаційні, юридичні, освітні, тренінгові та ін.)¹. Це є очевидно віддаленим від юридичного змісту відносин між структурними одиницями, який слід вкладати в поняття інноваційної інфраструктури, адже обмежувати діяльність її складових лише наданням послуг в юридичному їх розумінні (гл. 63 ЦК) було б невірним.

Звичайно, що не тільки з юридичної точки зору, а й по сутності таке визначення не відображає інноваційну інфраструктуру як науково-виробничу систему нового покоління, засновану на нових технологіях, котрі, в свою чергу, саме в цій системі розробляються і впроваджуються. Як слушно зазначають О. Бутнік-Сіверський та А. Красовська, іннова-

¹ Див.: Современные инновационные структуры и коммерциализация науки. – Изд-е 2-е, перераб. и доп. / Под ред.. А. А. Мазура. – Х., 2003. – С. 13.

ційна структура має забезпечити створення так званого інноваційного конвейера, який являє собою процес прискореної реалізації різного роду прогресивних нововведень¹.

Чіткішим є визначення інноваційної системи² як сукупності взаємопов'язаних організацій (структур), зайнятих виробництвом та комерціалізацією наукових знань і технологій в межах національних кордонів, із включенням до неї також комплексу інститутів, що забезпечують інноваційні процеси, правового, фінансового та соціального характеру³. Як видно, в цьому визначенні наголос робиться на сутність інноваційних процесів, які має забезпечити відповідна інфраструктура для оптимальності її результатів. Однак питання про те, які ж структурні елементи що роблять і в якій формі утворюються, — залишилося за межами наведеного визначення. Втім, з обидвох висловлень випливає принаймні те, що складовими інноваційної структури є організації, тобто юридичні особи.

Між тим існує й ширше розуміння інноваційної інфраструктури, якою охоплюється не лише сукупність позначених вище юридичних осіб, а й державні органи та суспільні інституції, які відіграють ключову роль або справляють істотний вплив на побудову зв'язків між юридичними особами, визначають стратегію їх діяльності, пропонують та застосовують різноманітні економічні й адміністративні важелі. Прикладом цього є бачення інноваційної інфраструктури як державно-приватного інноваційного партнерства⁴. Наприклад, важливе значення мають Японська асоціація промислових технологій, Рада з науки і технологічної політики при уряді Фінляндії, Національне технологічне агентство та Інформаційна Суспільна комісія в Ірландії, а також відповідні міністерства цих та інших країн. В Україні подібні інституції також мають

¹ Див.: *Бутник-Сиверский А., Красовская А.* Теоретические принципы интеллектуальной инновационной деятельности на предприятии // *Экономика Украины*. – 2004. – № 12. – С. 31.

² Відмітимо, що тут і в подальшому різні автори вживають термін «система», однак, враховуючи тісний смисловий зв'язок понять «система» і «структура», а також той факт, що, судячи з визначень, йдеться про те ж саме, виходитимемо з можливості використання дефініції інноваційної системи щодо інноваційної структури.

³ Див.: *Иванова Н.* Национальные инновационные системы // *Вопр. економики*. – 2001. – № 7 – С. 61.

⁴ Див.: *Бочаров А. В., Шмелев Ю. М.* Государственная инновационная политика – формирование инновационной системы // *Национальные инновационные системы: Формулировка. Развитие. Тематична інформаційно-аналітична добірка // Упоряд. В. Нежиборець*. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 38.

місце, але у нас одні з них створюються та припиняють свою діяльність, замінюючись на інші. Серед них у сучасності існують такі, як Міністерство освіти і науки України, Українська державна інноваційна компанія, Державний інноваційний фонд, Державне агентство з інвестицій та інновацій, Національна рада України з інвестицій та інновацій як дорадчий орган при Президентові України.

Є й ще ширше бачення інноваційної системи, до якої пропонується ввести не тільки всі структури та компоненти інноваційного процесу (як науково-технічні, так і соціально-економічні), а й законодавчу базу та правові інститути, що забезпечують його протікання¹.

Про суперечливість розуміння інноваційної інфраструктури свідчить і її пропонований склад, до якого зараховують регіони науки, технополіси (зони наукового розвитку), міста високих технологій (HiTech City), технопарки (дослідницькі, технологічні, наукові, промислові, аграрні), науково-технічні альянси, інноваційні центри (технологічні, регіональні та галузеві), бізнес-інкубатори (інноваційні та технологічні), спеціальні економічні зони, консалтингові фірми і компанії та ін.²

Наведене доводить суто економічне бачення складових інноваційної інфраструктури, серед яких називаються не тільки юридичні особи, а й їх групи, що не мають такого статусу (наприклад, при створенні в такому режимі технопарків), а також інші соціальні та регіональні утворення (регіони науки, міста високих технологій). Можливо, це має економічний сенс і слід виокремлювати саме такі структури, адже економічні потреби і зв'язки насамперед вимагають адекватної юридичної форми. Відтак, треба юридично осмислити ці пропозиції і надати схему їх втілення в юридичну форму.

Більш структурованою є думка П. Щедровицького про три рівні національної інноваційної системи, хоча критерій для цього обрано дещо дивний. Як такий автор називає рівні організації актів діяльності. На першому рівні, за цією точкою зору, відбувається оборот технологій, на другому — оборот знань, третій забезпечує оборот рамок (проблем, підходів, цінностей), кожен з яких потребує певного набору організаційних структур та інститутів, які задають спосіб їх функціонування. Перший рівень забезпечують промислові лабораторії, конструкторські бюро, національні проекти та державно-фінансова підтримка, освіта, авторське

¹ Див.: Актуальні питання господарсько-правового забезпечення інноваційної політики держави / За заг. ред. Задахайла Д. В. – Х, 2006. – С. 34.

² Гесць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи України. – Х., 2006. – С. 181.

право та ін.; другий — університети та їх лабораторії, венчурне фінансування, інформаційно-комунікаційні технології, дослідницькі програми, території засвоєння високих технологій та ін. Функціонування третього рівня забезпечується глобальними макрорегіональними дослідницькими консорціумами, креаційними системами освіти¹.

Очевидно, що така структурованість абсолютно не містить юридичного підґрунтя. Якщо проаналізувати цю пропозицію з точки зору зазначених уявлень про те, що до інноваційної інфраструктури входять лише юридичні особи, то надто складно перевести наведене вище до юридичних механізмів. Адже серед пропонованих елементів позначаються утворення, які: (а) не мають статусу юридичної особи (лабораторії); (б) мають такий статус (університети); (в) ті, що можуть як мати такий статус, так і не мати його (конструкторські бюро, консорціуми); (г) ті, стосовно яких взагалі не можна вживати поняття організації (території високих технологій); (д) ті, що являють собою абсолютно інше, ніж організація, явище (фінансування, програми, право, системи освіти).

В такому суміші важко розставити все в певній логічній послідовності, яка б являла собою юридичну схему правових зв'язків та відносин.

І ще один підхід до інноваційної системи — її елементи пропонується розділити на дві великі групи: перша охоплює комплекс інститутів, які беруть участь у виробництві, переданні та використанні знань; друга ж включає елементи інфраструктури, які впливають на інноваційний процес (зокрема, систему освіти та професійної підготовки, систему фінансування інновацій, ринок інновацій та ін.). Ця пропозиція найменш уразлива з правової точки зору, бо вона не виключає ані істотних заперечень, ані можливості втілення пропонованих елементів у юридичну форму.

Отже, існують різноманітні підходи до розуміння інноваційної інфраструктури. І не тільки. Вживається й дещо інша термінологія, під якою розуміється фактично те ж саме явище. Це кластери, якими називають сукупність різних юридичних осіб, пов'язаних партнерськими відносинами по всьому технологічному ланцюжку від видобутку сировини до споживання продукції і послуг². Абсолютно очевидною є максимальна схожість понять кластеру й інноваційної інфраструктури. Так, у Нідер-

¹ Див.: *Щедровицький П.* Инновационная Россия. Поход к построению национальной инновационной системы // Национальные инновационные системы: Форумировка. Развитие. Тематична інформаційно-аналітична добірка. – Вип. 5 – С. 46-48.

² Див.: *Гесць В. М., Семиноженко В. П.* Вказ. праця. – С. 158 та ін.

ландах кластери як мережі постачальників сплетені навколо компанії, що утворює ядро. Відносини ж між компаніями, які входять до складу кластеру, стосуються: (а) узгодження управління фінансовими потоками; (б) пов'язаності технологічним процесом та посіданням місця на одному сегменті ринку; (в) можливості взаємного обміну досягненнями, навичками, досвідом, що підвищує результативність діяльності та конкурентоздатність; (г) проведення єдиної інформаційної політики та наукових досліджень; (ґ) координації планів і узгодження взаємних дій щодо їх виконання та ін.

Як видно з наведеного переліку, майже всі характеристики відносин у кластері являють собою функціональні та економічні зв'язки і не відображають їх юридичного боку, тобто не характеризують їх як правовідносини. Цим подібний підхід до визначення кластерів схожий із відомими ще із Законів України «Про підприємства в Україні» видами об'єднань підприємств (ст. 3), яке згодом перекочувало до ст. 120 Господарського кодексу України. Асоціації, корпорації, концерни та консорціуми та їх відмінності між собою як юридичних осіб також побудовані на подібних критеріях до зв'язків між їх структурними елементами, що піддавалося правомірній критиці, адже закон не може ґрунтуватися на таких підходах і оперувати неправовими категоріями. Вони мають бути втілені в правову форму, для чого треба випрацювати критерії розбіжностей між правовими зв'язками, що надали б можливості відрізнити ці утворення між собою.

Дійсно, зазначене стосовно відносин в кластері істотно впливає на інноваційні процеси і підвищує конкурентоздатність компаній, які входять до його складу. Вони не тільки набувають можливості постійно розробляти та впроваджувати у виробництво нововведення, а й мають для цього оптимальні умови, які надає співіснування в одній мережі малих та великих компаній, серед яких перерозподіляються фінансові потоки для цього, що врешті-решт надає дуже вагомий результат у вигляді швидкості засвоєння певного сегменту ринку й утримання на ньому лідувочої позиції. В свою чергу, це різко підвищує доходи компаній кластеру, а відтак, і можливість їх подальшого розвитку шляхом перебуванні у перманентному процесі оновлення знань, обладнання та продукції.

Прикладом ефективності роботи кластерної системи діяльності компаній є Італія, в якій вони створювалися з початку 60-х років ХХ ст. в текстильній, ювелірній, автомобільній промисловості, деревооброблення та ін. У сучасності такий приклад являє собою Франція, де був навіть оголошений конкурс до створення кластерів, який зібрав 60 про-

ектів. Заслуговує на увагу те, що при визначенні переможців конкурсу враховувалися не цілі учасників, які часто збігаються, і не форми структурних зв'язків, а методи, які пропонується використовувати для їх досягнення, специфіка пропонованих для цього заходів щодо навчання, трансферу технологій, спільного використання обладнання і кадрів тощо.

Кластеризація, або створення мереж компаній, для вирішення завдань підвищення конкурентоздатності завдяки інноваційному підходу може охоплювати досить широке їх коло. Це, в свою чергу, видозмінює й ринкові стосунки — робить їх більше керованими і залежними від об'єктивних законів розвитку, а не від стихійних та суб'єктивних і політичних чинників. Крім цього, можна вже говорити про започаткування цим так званих «хай-тек» укладів, які сформовані в межах тієї чи іншої країни, території, галузі тощо.

Підсумовуючи наведене, слід позначити, що в сучасності існують досить різноманітні підходи щодо структуризації відносин в інноваційній сфері. Вони втілюються в поняття інноваційної інфраструктури, кластерів та «хай-тек» укладів. Близчим для нас стало поняття інноваційної інфраструктури, яка тим не менш не визначається і навіть не розуміється однозначно. Враховуючи необхідність втілення гами економічних зв'язків, що складаються в інноваційній системі, для її бачення саме як інфраструктури з чітким уявленням про статус ланцюгів та правовідносин останню можна позначити як групу юридичних осіб, що перебувають між собою у відносинах з приводу розроблення і впровадження у виробництво інтелектуального продукту. Інноваційною інфраструктурою охоплюються різноманітні юридичні особи, котрі здійснюють як наукову, освітню, інформаційну діяльність, так і діяльність щодо доведення і налагодження випуску продукції, а також фінансування цього й інших дій, по забезпеченню досягнення мети ефективності інновацій.

Інфраструктура має ґрунтуватися на належній базі — правовій, фінансовій, професійній, науковій, виробничій, освітній, інформаційній, яку якраз і повинні забезпечити різноманітні механізми: державної підтримки, ринкове середовище, в тому числі технологій знань, інформації, освіти. Крім того, все це має відбуватися відповідно до державних програм та за допомогою громадських і державних інституцій — наукових рад, інноваційних фондів, агентств тощо.

Нарешті, слід зазначити, що інноваційна інфраструктура може мати різнорівневий характер: у цілому в межах всієї території України, на

регіональних рівнях, на рівні міст, університетських містечок та на міжрегіональних рівнях.

Такий підхід є структурованим, логічним і заснованим на певних підставах пропонованої градації. Якщо визначення інноваційної інфраструктури дає уявлення про статус її складових і сутність правових зв'язків між ними з певною їх спрямованістю, то другим напрямом характеристики інноваційної інфраструктури є підгрунття її діяльності, а третім — секторальність у межах країни.

Все це має враховуватися при випрацюванні підходів до формування в Україні гідної інноваційної інфраструктури та проведенні істотної роботи для цього, адже у нинішній час інноваційна система є структурно та функціонально неповною, має просторову неоднорідність та структурну реформованість складових, відсутність координаційних зв'язків¹.

Наскільки продуктивними є зусилля держави з побудови ефективної інфраструктури, свідчить сама дійсність. Концептуальні документи, що приймалися останнім часом і так чи інакше торкаються розглянутих питань, аж ніяк не зрушили розв'язання інноваційних проблем. Серед них можна назвати Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України (1999 р.), Середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності галузевого рівня у сфері освіти та в науковій і науково-технологічній сфері (2003 р.), Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій (2004 р.), Стратегію економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки «Шляхом Європейської інтеграції», певні положення Програми Уряду України «Назустріч людям» (2005 р.).

Постійні зміни в державному апараті та втягнення всіх у розв'язання інших кризових проблем у державі знов відкинули на задній план проблеми в інноваційній сфері. До цього також неминуче приводить зміна пріоритетів, що демонструються ухилом від підтримки технопарків до відмови в цьому, від створення та складання надій на вільні економічні зони та зони спецрежиму до їх критики як нездатних вирішувати покладені на них завдання і розгляду їх як арени для зловживань.

Не спостерігається також ніяких істотних зрушень у сфері освіти. Університети не стають первинним ланцюгом для інновацій, а тим більше для започаткування інноваційних процесів. Держава не пропонує

¹ Див.: Орлюк О., Нежиборець В., Ревуцький С. Економіко-правові засади формування в Україні національної інноваційної системи // Інтелектуальний капітал. – 2005. – № 5. – С. 3.

ніяких механізмів фінансування інноваційної діяльності, крім тих незначних коштів бюджету, яких, звичайно, ні на що не вистачає. Великі компанії, які могли б виступити міцним ядром для інновацій, далеко не повною мірою це роблять, і причини цього — неусталеність відносин власності та корпоративних відносин у країні, побоювання реприватизації, негаразди в інвестиційній сфері, зокрема з іноземним інвестуванням. І, звичайно, всі ці вагомні причини існують на тлі недосконалості законодавства та судової системи, а в сучасності — ще й корозії влади та права в Україні.

Не вдаючись в ці шари проблематики, тим не менш помітимо, що вони не є чужими відносно інноваційної сфери, оскільки держава має виконувати своє основне завдання — підвищувати якість життя свого народу. А для цього є не тільки потреба в інноваціях, а немає іншого шляху, крім цього. В протилежному разі ми, маючи високий ступінь зношення основних фондів, піддаємося такому ж високому ступеню ризику техногенних катастроф.

Якщо ж навіть це далеко не міфічне побоювання відкинути, а говорити лише про повсякденну діяльність та породжені нею наслідки, то виготовлена на зношеному обладнанні продукція не має попиту, ринок відвертає потреби в ній. Замість репрофілювання і переобладнання заводи закриваються, а їхні корпуси передаються під торгівлю. Вимивається науковий ресурс. Тобто вся ця бездіяльність держави та її неможливість впоратися з життєво важливими потребами, крім всього іншого, свідчать про невиконання нею однієї з основних своїх функцій.

В такому разі, можливо, немає поки що іншого виходу, ніж покласти на природні закони ринкового середовища, яке і диктуватиме саме те, *що, як і хто* виконуватиме для розвитку інноваційної діяльності в Україні¹. Очевидно, це єдино можливий шлях для розпочатку створення технологічного базису економіки на новому рівні на основі застосування у виробництві наукових досягнень, випрацьовуваних у закладах освіти та структурах великих компаній. Найбільше, що очікується від держави, — це організація підтримки (фінансової, податкової) ефективних компаній і фіксація в певному стані намагань, програмних заходів та державних інституцій, які залучаються до цього.

Отже, інноваційна інфраструктура має визначатися ринковим середовищем, фіксуватися з правової точки зору як певна сукупність юри-

¹ Див.: *Спасибо-Фатсева І. В.* Інноваційна інфраструктура в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми цивільного права та процесу», присв. пам'яті О. С. Пушкіна. – Х, 2007. – С. 28, 29.

дичних осіб, пов'язаних між собою відносинами з приводу створення інноваційного продукту, і може мати різнорівневий характер. Необхідність у чіткішому визначенні інноваційної інфраструктури виникатиме там і тоді, де і коли в цьому будуть зацікавлені її складові елементи — компанії, заклади освіти, науки, фінансові заклади тощо. Всі питання структури відносин між ними вони мають визначати самі в договорі. Здається при цьому абсолютно непотрібним нагромадження різних конструкцій, пропонованих на рівні закону, оскільки недієвість та суперечливість такого підходу вже неодноразово виявлялася на практиці, зокрема, що стосується тих же асоціацій, концернів та інших об'єднань підприємств, або навіть промислово-фінансових груп, рух яких не поширився і форма яких не стала усталеною для українських компаній в той час, коли де-факто вони не тільки існують, а навіть серед широкого загалу себе позиціонують саме як групи. Схожа ситуація спостерігатиметься з інноваційними інфраструктурами, які мають бути індивідуальними у визначенні правових зв'язків між своїми складовими. І тільки специфіка останніх, яка надає їм особливостей та переваги перед іншими, і допоможе їм у становленні на ринку. Іншого бути не може.